

ԶԱՎԵՆ ԱՎԵՏԻՍՅԱԼ

ՀԵՌԱՅՈՂ ՀՈՐԻՉՈՆՆԵՐ

(հուշեր)

ԵՐԵՎԱՆ

2017

ՀՏԴ 821.19-94 Ավետիսյան

ԳՄԴ 84 (5Հ) - 4

Ա 791

**Հրատարակվել է ՀՀ ԳԱԱ Մանուկ Աբեղյանի անվան
գրականության ինստիտուտի աջակցությամբ**

Խմբագիր՝ Արմեն Ավանեսյան

Ավետիսյան Ջավեն

Ա 791 Հեռացող հորիզոններ: Հուշեր / Ջ. Ավետիսյան. - Եր.:

Արմավ, 2017. - 216 էջ:

ՀՏԴ 821.19-94 Ավետիսյան

ԳՄԴ 84 (5Հ) - 4

ISBN 978-9939-863-77-1

© Ավետիսյան Ջավեն, 2017

© «Արմավ» հրատարակչություն, 2017

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Ինձ ծանոթ մարդիկ ամեն անգամ հանդիպելիս, հարցնում են. «Դու կյանքի երկար ու ձիգ, դիպվածներով հարուստ ձանապարհ ես անցել, ինչո՞ւ այդ ամենը թղթին չես հանձնում»: Անկեղծ ասած, ուզում էի գրել, բայց ինչ-որ բան խանգարում էր. դա իմ մոռացկոտ հիշողությունն էր:

Մի գիշեր անքնության պատճառով, որ վերջերս ինձ հետ հաճախ է պատահում, սպասում էի ձանձրությից փրկող լուսաբացին: Այդպիսի պահերին մտքիս մեջ հայտնվում են անցած-գնացած դեպքեր, դեմքեր, որոնք դաջվել են հիշողությանս մեջ: Այդ օրը դրան գումարվեցին նաև հոգեբանական այն հարուցիչները, որոնք ընդունակ են արթնացնելու անհայտության դատապարտված մոռացված պահերը: Սրանք էին, որ եկան ամբողջացնելու նախաձեռնածս գործը:

Մի բան էլ կուզեի ասել իմ ծանոթ և անծանոթ ընթերցողներին. ես գրող չեմ, այլ՝ վավերագրող: Սա է հուշագրության ժանրի պահանջը, որին ամեն կերպ աջխատել եմ հավատարիմ մնալ:

Ջավեն Ավետիսյան

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ՄԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ,
ՊԱՏԱՆԵԿՈՒԹՅՈՒՆ,
ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐ

ԻՄ ԱՄԵՆԱՀԵՌԱՎՈՐ ՀՈՒՇԸ

Երազի պես հիշում եմ. մայրս մի ափսե լիքը լոբով ձաշ էր դրել իմ առջև: Մի մեծ գդալով ուտում էի՝ բերանս, քիթս, շորերս ձաշոտելով: Այդ պահին հայրս մի անծանոթ մարդու հետ մտավ մեր տուն: Անծանոթը մոտեցավ ինձ ու հարցրեց.

– Այդ ի՞նչ ես ուտում, փոքրի՛կս:

Ասացի՝ բոբի: Այս խոսքի վրա հայրս, մայրս, նաև անծանոթը սկսեցին ծիծաղել, ես էլ հետները:

Դա ութսուներկու տարի առաջ էր:

Հիմա ինձ թվում է, թե երբեք փոքրիկ երեխա չեմ եղել, բայց եղել եմ, չէ՞...

ԱՍՏՂԵՐ ՀԱՇՎԵԼԻՍ

Հինգ, թե վեց տարեկան էի: Օրը մթնել էր: Մեր տան պատշգամբում նստած նայում էի աստղերով զարդարված երկնքին և, ցուցամատս երկինք պարզած, փորձում էի հաշվել աստղերը, բայց շփոթվում էի: Մայրս նկատելով՝ հարցրեց.

էդ ի՞նչ ես հաշվում:

– Աստղեր, – պատասխանեցի:

Նա գլուխս շոյելով՝ ինձ ասաց.

– Դու չես կարող հաշվել աստղերը, դրանք շա՛տ-շա՛տ են:

– Դո՞ւ էլ չես կարող, – հարցրեցի:

Նա պատասխանեց, որ ոչ ոք չի կարող: Դրանից հետո աստղեր հաշվելը թարգեցի, բայց մի ուրիշ անգամ, երբ օրը մթնել էր և աստղերը նորից շողշողում էին երկնքում, տեսա, որ դրանցից մեկը իր տեղից պոկվեց և հետևից լույս արձակելով՝ անհետացավ երկնքի հեռուններում:

Սա իմ մանկության տարիների աստղերի մասին առաջին տպավորությունն էր, որ մնացել է հիշողությանս մեջ:

ՆՈՐԻՑ ԵՐԿԼՔԻ ՄԱՍԻՆ

Ջինջ և անսահման կապույտ երկինքը իջել էր մեր տնից ոչ հեռու բլրի գլխին ու անշարժացել:

Մի օր որոշեցի բարձրանալ բլրի գագաթը և ձեռքով շոշափել այդ զարմանահրաշ կապույտը: Մորիցս թաքուն ծանապարհ ընկա: Մի սագ, իր դեղնավուն, փափլիկ ձտերով օրոր-շորոր անելով, հայտնվեց իմ առջև: Մայր սագը հենց որ ինձ տեսավ, թևերը բարձրացրեց և ֆշշալով վազեց դեպի ինձ: Ես վախից արագ ետ շրջվեցի և սկսեցի վազել: Ոտքս քարին կպավ, ընկա: Սագը կանգնեց իմ դիմաց, թևերը իջեցրեց և հերոսաբար քայլեց դեպի իր ձտերը: Երբ նրանք ինձնից հեռացան, վեր կացա, կաղալով վազեցի դեպի տուն: Ծունկս քերծվել էր, արյուն էր գալիս: Մայրս թթի թունդ օղիով մաքրեց ծունկս և սպիտակ շորով փաթաթեց:

Երկու օր անց որոշեցի նորից գնալ բլրի կողմը, այս անգամ զգուշանալով, ծանապարհը հետազոտելով: Ամեն ինչ անվնաս էր, ո՛չ սագեր կային, ո՛չ շներ: Հաջողությամբ հասա բլրի ստորոտին և սկսեցի բարձրանալ: Կապույտ հրաշքը դեռ տեղում էր, ու երբ մի քիչ էլ բարձրացա, այն արագ չքացավ բլրի գագաթից և բազմեց հեռավոր սարերի ուսերին: Այդ պահին ես հասկացա, որ հորիզոնի հետևից վազելն անիմաստ է: Սա իմ առաջին «գիտական հայտնությունն» էր, այդ մասին ինձ ոչ ոք ոչինչ չէր ասել: Փոխարենը մոտ ու հեռու շատ բաներ տեսա: Բլրի ետևում փոված տարածքում մի գյուղ տեսա: Այդ գյուղի տակով մի երկար ծանապարհ էր անցնում, ծանապարհին ուղեկցում էր արևից պսպղացող գետը: Լիքը գեղեցիկ թռչուններ տեսա՝ փոքրիկ թփերի ձյուղերին կանգնած: Մեկ-մեկ նստում էին իրար վրա՝ իրենց թևերը արագ-արագ թափահարելով: Իրար դոփող կրիաներ տեսա: Կանաչ և գորշ գույնի մողեսները, իրենց բներից դուրս գալով, արագ վազում էին այս ու այն կողմ: Գույնզգույն թիթեռներ տեսա. մեկ-մեկ իրար կպած կտրուկ շարժումներ անելով՝ սավառնում էին օդում: Մինչ այդ ես նման բաներ չէի տեսել:

ԱՆԾԱՆՈՔ ՄԱՐԴԻԿ

Մայրս տեղ պիտի գնար, և որպեսզի մենակ չմնամ, ինձ տարավ տատիկիս տուն: Տատիկս ու պապիկս առանձին էին ապրում՝ մեր տնից ոչ հեռու հին ժամի մոտ, որը կոմսոմոլները ակումբ էին սարքել. այդ մասին տատիկս էր ինձ ասել: Երբ մորս հետ մտանք տատիկենց տուն, մի նորածին գառնուկ տեսա՝ մաշված փալասների վրա նստած: Ես գրկեցի գառնուկին ու սկսեցի շոյել նրա գլուխը: Դա ինձ համար երջանիկ պահ էր. գառնուկին գրկել էի ու բաց չէի թողնում:

Օրը մթնում էր: Պապս վառեց նավթի լամպը և, դառնալով տատիկիս, ասաց.

– Սիրանո՛ւշ, էն շաքարից մի կտոր էրեխիս տուր:

Երբ տատիկս շաքարը տվեց, մոտեցրի գառնուկի բերանին: Ես գլուխը թեքեց, ուտելուց հրաժարվեց: Տատս ու պապս իրար մոտ նստած լուռ նայում էին ինձ ու չէին ժպտում: Այդ պահին, առանց դուռը ծեծելու, ներս մտան երկու անծանոթ մարդիկ: Երանցից մեկը վերնաշապիկի գրպանից մի թուղթ հանեց, ցույց տվեց պապիկիս ու ասաց.

– Արշա՛կ, շորերդ հավաքի:

Պապս, առանց հալոուհարց լինելու, շորերը հագավ: Անծանոթները, պապիկիս թևերը բռնած, նրան տնից դուրս տարան: Տատիկս նրանց ետևից գոռաց.

– Ո՛ր եք տանում, ա՛յ անաստվածներ:

Երանք չարձագանքեցին: Տատիկս ծնկներին խփելով՝ լաց էր լինում:

– Ո՛ր տարան պապիկին,– հարցրեցի նրան:

– Բանտ,– պատասխանեց:

Տատիկիս հարցրի.

– Բանտն ի՞նչ է:

Ասաց.

– Կմեծանաս, կիմանաս:

– Տատի՛կ,– ասացի,– որ մեծանամ, ինձ էլ ե՞ն բանտ տանելու:

Տատիկս ասաց.

– Աստված հեռու պահի քեզ բանտից, բանտը չարչարանքի տեղ է:

– Պապիկին էլ ե՞ն չարչարելու:

Տատիկս լուց ու այլևս հարցերիս չպատասխանեց:

Երբ երկրորդ դասարանի աշակերտ էի, մորաքույրս պատմեց, որ իր ամուսինը այդ օրերին ղաչաղ էր դարձել, սար ու ձոր ընկել, և որ նրան դասակարգային թշնամի են անվանել: Այդքանը չհասկացա: Մորաքրոջս հարցրի՝ բա պապիկին ինչո՞ւ բանտարկեցին: Լա ասաց, թե պապիկը ուրիշների աչքից թաքուն իր ամուսնուն հաց է տարել, գյուղացիներից մեկը, մուրազը նրա փորում մնա, այդ մասին գյուղսովետին տեղյակ էր պահել: Դրա համար են պապիկին բանտարկել:

ՏՈՆԱԾԱՌ ԶԱՆ, ՏՈՆԱԾԱՌ

Հունվարի մեկն էր: Ես ու քույրս որոշեցինք մեր տանը տոնածառ դնել, բայց ո՛չ եղևնու ծառ ունեինք, ո՛չ էլ տոնածառի խաղալիքներ: Մեր տան ցախանոցից մի հարմար ձյուղ վերցրինք, դժվարությամբ կանգնեցրինք մեր տան փոքրիկ սեղանին և սկսեցինք բամբակ փաթաթել ձյուղի շիվերին՝ իբր դրանց վրա ձյուն է նստել: Քույրս մի տիկնիկ ուներ, որ իր միակ խաղալիքն էր: Որոշեցինք այդ տիկնիկը դարձնել ձմեռ պապ: Այստեղ էլ բամբակը մեզ օգնեց: Բամբակի հաստ շերտով փաթաթեցինք տիկնիկին, գլխին բամբակե գլխարկ դրինք, տիկնիկի քթի տակ բամբակից բեղեր փակցրեցինք, ծնոտին՝ նույն բամբակից մորուք: Երբ այս ամենը հաջողությամբ ավարտեցինք, սովորաթուղթը կարմիր մատիտով ներկեցինք, դրանից աստղ սարքեցինք ու տեղավորեցինք տոնածառի գագաթին:

Կանգնել, նայում էինք մեր զարդարած տոնածառին, որ շատ հավանեցինք: Երբ մայրս մոտեցավ մեզ, հարցրեց.

– Իսկ ո՞ր են ձեր խաղալիքները, – լավ իմանալով, որ խաղալիք չունեինք:

Լա մտավ մեր մառանը, այնտեղից տանձ, խնձոր բերեց, նաև մի քանի գազար:

– Հիմա սրանց կոթերից թել կապեք և կախեք տոնածառից:

Հաջողությամբ դա էլ արեցինք:

– Իսկ գազարը ո՞նց կապենք, – հարցրի մորս:

Մայրս լուցկու հատիկների ծայրերը դանակով սրեց, խրեց գազարների մեջ, թելեր կապեց ու ինքն էլ իր ձեռքով կախեց տոնածառից: Սա

իսկ և իսկ մեր երազած տոնածառն էր: Մեր ուրախությանը չափ չկար: Ես ու քույրս իրեր ձեռք բռնած պտտվում էինք տոնածառի շուրջն ու երգում՝ տոնածառ ջան, տոնածառ: Այդ օրը, ով մտնում էր մեր տուն՝ մեր նոր տարին շնորհավորելու, քույրս ու ես իրար ձեռք էինք բռնում, տոնածառի շուրջը պտտվում ու երգում՝ տոնածառ ջան, տոնածառ:

ՏԱՏԻԿԻՍ ԽՈՐԱՄԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վեց տարեկանից սկսած ամեն ամառ տատիկիս հետ սար էի գնում: Երբ կովերը արոտավայրից վերադառնում էին, տատս կովերը կթում էր, կաթը լցնում էմալապատ թասերի մեջ, տեղավորում մահձակալի տակ, որ արաժանը (սերը) հավաքվի կաթի երեսին: Ես արաժան շատ էի սիրում: Ամեն անգամ, երբ տատիկս կաթի սերը քաշում էր, ափսես մոտեցնում էի նրան ու ասում՝ լցրու:

– Այ բալա, – ասում էր տատիկս, – որ ամեն օր քեզ արաժան տամ, ինչո՞վ պիտի խնոցի հարեմ, կարագ սարքեմ:

Բայց ես համառում էի: Մի օր նկատեցի, որ տատիկս արաժանը քաշելիս շերեփը խոր է տանում՝ արաժանին կաթ խառնելով: Նա ափսեսն դրեց իմ առջև և օդայից դուրս եկավ՝ հորթերին արոտավայր քշելու: Արաժանի տեսքն ինձ դուր չեկավ, ցուցամատս մտցրի ափսեի մեջ և տեսա, որ մատիս վրա արաժանի հետք չկա, հիմնականում կաթ էր: Երբ տատիկս եկավ, մտավ օդան, ցուցամատս տնկած սկսեցի զոռալ: Տատս գլխի ընկավ, թե բանն ինչ է, ոտքերը գետնին խփելով՝ սկսեց բարձրաձայն ծիծաղել: Հարևան օդայից Սեփոանց տատիկը ներս մտավ:

– Աղջի Սիրանո՞ւշ, էդ ինչ ես ոտքերդ գետնին խփելով քրքջում:

Տատս ասաց.

– Հլա նրա մատին նայիր:

Նայեց, ինքն էլ գլխի ընկավ ու, տատիկիս դիմելով, ասաց.

– Ա կծիպի մեկը, արդեն մեծ տղա է, ամեն ինչ հասկանում է:

Ասաց ու ինքն էլ ծիծաղեց:

Նոր սկսել էի դպրոց հաճախել: Ճանապարհը անցնում էր Սեփոանց տան մոտով: Սեփոանց տատիկը ցախավելով սրբում էր իրենց տան

բակը: Հենց որ ինձ նկատեց, ցախավելը ցած դրեց, մոտեցավ, սիրալիր համբուրեց ձակատս և կատակելով ասաց.

– Տատիդ շերեփը հիշո՞ւմ ես:
Ես գլխով արի:

ՅԼԱՄԱՐՏԸ

Աբազլու կոչվող սարը երկու թաղամաս ուներ: Մի թաղամասում կոլտնտեսության կթվորներն էին ապրում, մյուսում՝ անհատները, կամ ինչպես իրենք էին ասում՝ մեկականները: Ամռանը սարը լցվում էր երեխաներով: Տարբեր խաղեր էինք խաղում, բոլորն էլ հետաքրքիր էին, բայց երբ կոլխոզի ցլերը սկսում էին կռվել, ամեն ինչ թողած նրանց էինք նայում: Կոլտնտեսությունը երկու ցուլ ուներ, որ սիրահետում էին և՛ կոլխոզի, և՛ մեկականների կովերին: Յլերը ժամանակ առ ժամանակ կռվում էին: Կռիվը բավականին երկար էր տևում: Աչքերը կարմրած պոզահարում էին իրար՝ ձակատ ձակատի խփելով: Յլերից մեկի անունը Սիդրուշ էր, մյուսինը՝ Մաքսիմ: Յլամարտը սկսելուց առաջ ամեն երեխա իր ցուլն էր ընտրում, ինչպես ֆուտբոլի սիրահարները: Ձակատամարտի ընթացքում գոռում-գոչում էինք.

– Սիդրո՛ւշ, հուպ տո՛ւր, Մաքսի՛մ, հուպ տո՛ւր:

Լինում էին պահեր, երբ ցլերը ձակատները մոտեցնում էին իրար և մի պահ դադարեցնում կռիվը՝ հավանաբար հոգնում էին, հետո անսպասելիորեն պոկվում էին իրարից, և կռիվը ավելի էր թեժանում: Մռնչում էին, քթներից փրփուր էր թափվում: Մի երիտասարդ հովիվ մոտեցավ մեր խմբին և սկսեց մեկնաբանել կռվի պատճառը: Կռվին հետևող երեխաներից մեկը, որ մեզնից համեմատաբար մեծ էր, նրան դիտողություն արեց, ասելով.

– Մի՛ խանգարիր, մենք էդ մասին բոլորս էլ գիտենք:

Հովիվը նեղացկոտ նայեց մեզ և սկսեց քայլել օդաների կողմը:

– Սիդրո՛ւշ, հուպ տո՛ւր, Մաքսի՛մ, հուպ տո՛ւր:

Երեխաներիս աղմուկը գնալով շատանում էր: Սիդրուշը, պոզերը ցցած, ուժեղ հարվածեց Մաքսիմի փորին. քիչ էր մնում ընկներ, բայց նորից մարտական դիրք ընդունեց և շարունակեց կռիվը: Սիդրուշը գլուխը մտցրեց Մաքսիմի փորի տակ և ուժեղ խփեց նրա ամորձինե-

րին: Լա ցավից մոնչաց և լքեց մարտի դաշտը: Սիդրուշը կանգնել ու հաղթական մոնչում էր նրա ետևից: Լա նվաճել էր բոլոր կովերին սիրահետելու իրավունքը: Կանգնած մեզ էր նայում խստաշունչ հայացքով, երևի մտքում ասում էր՝ էս լակոտները ինչի՞ են հավաքվել էստեղ:

Տարիներ հետո ցլերին փոխարինեցին սպիտակ ֆարթուկներ հագած անասնաբույժները, որոնք արհեստականորեն բեղմնավորում էին կովերին՝ կուլբաներով, սրվակներով զինված: Գիտատեխնիկական առաջընթացը սկսվել էր, սարերում ցուլ չմնաց, բոլորին քշեցին Կիրովականի սպանդանոց:

ԿՈՒՎ-ԿՈՒՎԸ

Հայրենական պատերազմի առաջին տարին էր: Մեր ավանդական խաղերին՝ ցիցեռնակին, հլին-հլինին ավելացավ նաև փայտից սարքած հրացաններով կովելը:

Սարերում էինք: Կովողներս բաժանվեցինք երկու խմբի: Մի խմբի զինվորները կարմիր բանակայիններ էին, մյուսինը՝ ֆաշիստներ: Ես հայտնվել էի կարմիր բանակայինների խմբում, այն էլ հրամանատարի դերում: Որոշեցինք նաև դրոշակներ ունենալ: Կարմիրներս թղթե դրոշակի վրա աստղ էինք նկարել, մյուս խումբը՝ ֆաշիստական սվաստիկա: Դրոշակները փակցրել էինք երկար փայտերի ծայրին և դիրքավորվել: Ֆաշիստները պարտադիր պիտի պարտվեին՝ պայմաններից մեկն էլ դա էր: Թաքնվելով առատ խոտերի ու ծաղիկների մեջ, ժամանակ առ ժամանակ պառկած տեղից բարձրանում էինք՝ մեր փայտե հրացանները ուղղելով ֆաշիստների կողմը: Հենց որ մեկը գլուխը բարձրացնում էր, պո՛ւ էինք անում ու ասում. «Քաջի՛կ, դու սպանվեցիր, Աշո՛տ, դու սպանվեցիր, Ջուլա՛լ, դու սպանվեցիր, և այդպես շարունակ»: Երբ կարմիրներս հաղթում էինք ֆաշիստներին՝ հրացաններն առած վազում էինք դեպի պարտվածների դիրքերը:

Ֆաշիստների դիրքերում երկու ողջ մնացած զինվոր էր մնացել: Գերի մնացածներին տանում էինք մոտակա ձորը, որ գնդակահարենք: Հենց որ պո՛ւ էինք անում, նրանք ընկնում էին: Ֆաշիստների խմբից մեկը սկսեց աղմկել՝ ասելով. «Կռիվն արդար չէ, ինչո՞ւ դուք պիտի կարմիրներ լինեք, մենք՝ ֆաշիստներ»: Հարցի պատասխանը գտանք՝ որո-

շեցինք վիճակ հանել. նոր երկու խումբ ձևավորվեց: Կուլի ընթացքում փոխադարձաբար կրակում էինք իրար: Կարմիրներից էլ էին զոհվում, ֆաշիստներից էլ: Հետո, երբ կռիվը վերջացավ, պարզվեց, որ խմբերից ոչ մեկը չէր հաղթել: Տղաներից մեկն ասաց.

– Կարմիրները պիտի հաղթեին, չէ՞:

Անհեթեթ վիճակի մեջ հայտնվելուց հետո, կռիվ-կռիվը թարգեցինք և անցանք մեր ավանդական խաղերին...

Սարաշխարհում խաղաղություն տիրեց:

ՍԱՄԱԼՅՈՒՏ, ՍԱՄԱԼՅՈՒՏ, ՆԱՄԱԿ ԳՑԻ՛

Հայրենական պատերազմը շարունակվում էր: Մեր սարերի վրայով մեկ-մեկ ինքնաթիռ էր թռչում: Ինքնաթիռ բառի իմաստը չգիտեինք, փոխարենը սամայոտ էինք ասում: Հենց որ էս սամայոտը երևում էր սարի գլխին, մեջքով պառկում էինք խոտերի վրա ու կանչում.

– Սամայո՛տ, սամայո՛տ, իմ հորից նամակ գցի՛:

– Սամայո՛տ, սամայո՛տ, իմ մեծ եղբորից նամակ գցի՛:

– Սամայո՛տ, սամայո՛տ, իմ հորեղբորից նամակ գցի՛:

Մի օր էլ, որ այդ նույն սամայոտը հայտնվեց մեր սարի գլխին, նորից կրկնեցինք մեր պահանջները: Էդ պահին մեր երեխաներից մեկը մի ուրիշ բան էր խնդրում.

– Սամայո՛տ, սամայո՛տ, փող գցի՛, փող գցի՛...

Չարմացած հարցրինք նրան.

– Ինչո՞ւ չես քո հորից նամակ խնդրում. ուրիշ բան ես ասում:

– Բա ի՞նչ ասեմ,– պատասխանեց մեր սարվոր ընկերը,– Հիտլերը իմ հորը սպանել ա, սև թուղթը եկել ա, տանն էլ փող չունենք, որ հաց առնենք:

ԲԱԲՈՅԻ ՍԱՐԳԻՍԸ

Սարգիսը բաբոյի տղան էր՝ մոտ քառասուն տարեկան: Արմատներով մեր գյուղացի էր, ընտանիքով Թիֆլիսում էին ապրում, բայց ամեն ամառ գալիս էին գյուղ՝ հանգստանալու: Սարգսի կինը ռուս էր՝ կլտպլ-

տալով հայերեն էր խոսում: Սարգիսը մի տղա ուներ, անունը՝ Արտուշ-
ա, որին մենք Արտուշ էինք ասում: Նա միշտ կարճ շավվար էր հագնում,
տնից համարյա դուրս չէր գալիս: Իրենց տան պատշգամբում խաղում
էր քաղաքից բերած Խալուշկա անունով շան հետ: Սարգսի կինը հագ-
վադեպ էր գյուղ գալիս, հավանաբար ամառները աշխատում էր: Սար-
գիսենց տունը մեր գյուղի ներքին թաղի աղբյուրի մոտ էր, դրա համար
էլ խմելու ջրի պակաս չունեին: Երեխեքով կանգնում էինք Սարգիսենց
տան դիմաց ու կանչում:

– Արտո՛ւշ, Արտո՛ւշ, արի՛ խաղանք, գնանք գետում լողանանք, ձուկ
բռնենք, ի՞նչ ես կպել էդ շանը:

Սարգիսին չէին թողնում: Բաբոն գյուղի բարբառով Սարգիսին դի-
տողություն էր անում՝ ասելով.

– Ա՛ տղա, խի՞ չես էդ ըրելիս թողնում գնա գյուղի էրեխանց հետ
խաղա, կարգին տղա դառնա:

Երեխաներով սովորություն ունեինք իջնելու մեր գյուղից ոչ այնքան
հեռու գետը՝ մեր ձեռքով սարքած կարթով ձուկ բռնելու: Հազվագյուտ
էր պատահում, որ էդ կարթով կարողանում էինք ձուկ բռնել: Մի օր լսե-
ցինք, որ Սարգիսը մի քանի օրով գնացել է Թիֆլիս: Նաև լսեցինք, որ
նա քաղաքից «Ֆարրիչնի» կարթեր է բերել, հատը մի ձու, վաճառում է:
Մեր տներից թաքուն ձու էինք փախցնում, նրանից կարթ առնում: Ահա-
գին ձուկ էինք բռնում: Մի օր մի տոպրակ լիքը ձուկ Սարգիսին նվեր
տարանք: Նա պատշգամբից մտավ տուն, մի տուփ կարթ բերեց, դրեց
սեղանին ու ասաց.

– Վերցրեք ինչքան ուզում եք: Էս կարթը ատամներ ունի, որ ձուկը
կուլ է տալիս, կարթը մնում է բկում:

Էդ տուփից ամեն մեկս երկուական կարթ վերցրինք, գոհ և ուրախ
գնացինք մեր տները:

Հաջորդ առավոտ երեխեքով մոտեցանք Սարգսի տանը: Բաբոն տան
պատշգամբում վազքի շորեր էր փռում: Բաբոյին խնդրեցինք, որ Արտուշ-
ին թողնեն մեզ հետ գա, իրար հետ գնանք ձուկ բռնենք: Բաբոն ասաց.

– Նրան հետներդ տարեք, ձուկ բռնել սովորեցրեք:

Իջանք գետի ափ: Արտուշի համար կարթի կոթ սարքեցինք, թելով
կապեցինք և տվինք իրեն: Նա իր գրպանից մի կարթ հանեց և կապեց
թելի ծայրին: Երբ վերադարձանք գյուղ, մտանք Սարգիսենց պատշ-
գամբ, Արտուշը իր բռնած ձուկը, որ քիչ չէր, ձկնորս տղամարդու պես

դրեց իրենց սեղանին: Սարգիսը տնից դուրս եկավ, զարմացած նայեց Արտուշին:

– Էս դո՞ւ ես բռնել:

Արտուշը լուրջ-լուրջ ասաց՝ այո՛:

Բաբոն արագ արձագանքեց և Սարգսին նայելով՝ ասաց.

– Բա որ քեզ ասում եմ էս ըրեխիս բաց թող տնից: Տեսնում ես չէ՞, որ իսկական տղամարդ տղա է դառնում:

Սարգիսը շոյեց Արտուշի գլուխը, ապա շրջվելով մեր կողմն՝ ասաց.

– Երեխե՛ք, ուր էլ գնաք, Արտուշին հետներդ տարեք:

ԵՍ ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՍԱՐԱՆՑԻ ԵՄ

Սեպտեմբերի 1-ից մի քանի օր առաջ մերոնց տեղյակ էին պահել, որ իմ անունը արդեն գրված է առաջին դասարանի մատյանում: Եկավ սեպտեմբերի 1-ը, մայրս շորերս լվացել, արդուկել էր. հագնվեցի, մազերս սանրեցի, և մորս ձեռքից բռնած գնացի դպրոց: Դպրոցի տնօրենը մեզ ասաց, որ առաջին դասարանցիները սովորելու են ոչ թե այս շենքում, այլ սրանից քիչ հեռու գտնվող Գուլակյանների ազատ բնակարաններից մեկում: Գնացինք ասված տեղը: Երեխաները իրենց ծնողների հետ հավաքվեցին այդ տան բակում: Երեխաներից ոմանք լաց էին լինում, նրանց համար դպրոցը անսովոր վայր էր: Նախատեսված սենյակից դուրս եկավ մեր ուսուցչուհին՝ ընկեր Մարուսը, ով մի բարի, ժպտերես կին էր: Նա լացող երեխաների գլուխները շոյեց, նրանց ականջին ինչ-որ բան ասաց, դադարեցին լացելուց: Լսվեց զանգի ձայնը: Դա մեր գյուղի հին ժամի զանգն էր, որի ձայնը տարածվում էր ամբողջ գյուղով մեկ: Ուսուցչուհին մեզ տարավ ներս և ցույց տվեց, թե ով որտեղ է նստելու: Դասասենյակի՝ ուղիղ մեր դիմացի պատից կախված էր մի սև գույնի գրատախտակ: Կողքին մի մեծ հաշվիչ կար դրված: Սրանք մեզ համար անսովոր բաներ էին: Ուսուցչուհին յուրաքանչյուրիս մեկական այբբենարան տվեց և ասաց, որ դա նախորդ առաջին դասարանցիների դասագրքերն են: Նաև ասաց, որ այս գրքով մենք սովորելու եք գրել-կարդալ: Ասաց նաև, որ մենք, բացի կիրակի օրվանից, ամեն օր հաճախելու ենք դպրոց: Ուրիշ բաներ էլ ասաց, որ հիմա չեմ հիշում: Սուս ու փուս հետևում էինք ընկեր Մարուսի ասածներին:

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երկու խոսք 3

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ՄԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ, ՊԱՏԱՆԵԿՈՒԹՅՈՒՆ, ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐ

Իմ ամենահեռավոր հուշը	6
Աստղեր հաշվելիս	6
Նորից երկնքի մասին	7
Անծանոթ մարդիկ.....	8
Տոնածառ ջան, տոնածառ.....	9
Տատիկիս խորամանկությունը	10
Ցլամարտը	11
Կռիվ-կռիվը	12
Սամայոտ, սամայոտ, նամակ գցի.....	13
Բաբոյի Սարգիսը	13
Ես առաջին դասարանցի եմ.....	15
Զգուշավոր տատիկս.....	16
Դժբախտ Վարսենիկը	18
Մեր գյուղի Վանիչի դատը	19
Վանիչի կատակներից	21
Էշերի հոգեբանը	21
Մեր գյուղի գինեկոլոգ Ճուլիկը	22
Այն մասին, թե ինչպես փրկեցին ինձ գետում խեղդվելուց.....	24
Փորագրություններ հաճարի ծառի կեղևներին.....	26
Ճնձղուկների որսը	27
Մեր գյուղի ջրաղացն ու ձիթանքը	28
Թուրքի շունը.....	31
Սարբաշն ու Փալաշը.....	32

Անքարեցի տրակտորիստ Լիպոն.....	33
Ակյուռի շտեմարանը	34
Նորից պանրի մասին	35
Երկու պատմություն իմ պապ Տեր Սահակի և գյուղագիր Ճուղուրյանի մասին	37
Կանուշ հոքիրը	40
Սերգո ամու անսպասելի պայմանը	41

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԴԵՊԻ ԵՐԿԻՆՔ

Իմ անբեկանելի որոշումը.....	44
Հայրս ինձ ծանապարհում է դեպի օդաչուական ուսումնարան	45
Ընդունելության քննություններից հետո.....	47
Տոպոգրաֆիայի դասախոսը	47
Կլիստրոնը	49
Ես վալս եմ պարում.....	50
Իմ առաջին պարաշյուտային թռիչքը	51
Ստարշինա Չուբախան	54
Իմ առաջին թռիչքը հրահանգչիս հետ	56
Ինքնուրույն թռիչքներից առաջ	58
Մեր առաջին թռիչքային պրակտիկայի քննությունը.....	59
Առաջնորդի մահը.....	60
Արձակուրդից հետո.....	61
Վայ, քո մերը... ..	63
Տեսածս առաջին ողբերգական վթարը	64
Իմ համագյուղացի Բաղդո Մատինյանը	65
Տկևան և Պրոխան	67
Ավիացիոն փոստատարը	68
Անսպասելի ուղևորություն դեպի Չեռնիգով.....	70
ՄիԳ-17-ը	72

Օդային մարտ.....	74
Իմ ընկեր Սաշա Բարոնինը	74
Մայրը	77
Իմ հանդիպումը Միգ-ի կոնստրուկտոր Արտեմ Միկոյանի հետ	79
Հրաժեշտի մաղթանքներ	81
Վարսավիրի դիտողությունը	83
Օտար ավերում ծվարած Արսենը.....	84
Հանդիպում Լևոն Աբգարի Օրբելու հետ.....	86
Հանդիպում մի հրեա ընտանիքի հետ	87
Մի անակնկալ լուր հեռախոսով.....	91
Մայրը Իխսանգալիևը.....	95
Խփնվածը	96
Նորավարտ վրացի օդաչուի անհեթեթ հայտարարությունը.....	97
Երբ հասունացել էր մարդ սպանելու ժամանակը	99
Իմ վերջին թռիչքը	100
Մի փոքրիկ պատմություն տիեզերագնաց Գերման Տիտովի մասին.....	103

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ԿՅԱՆՔԸ ՍԿՍՎՈՒՄ Է ՆՈՐԻՑ

Դարձ	106
Երբ եկավ սեպտեմբերը	107
Հանդիպում հոչակավոր դերասան Փափազյանի հետ	110
Մի անսպասելի նամակ	112
Հայրս և իր փայփայած գառը.....	113
Հավատի զորությունը	113
Սևից սպիտակ հանող Սուրիկը	114
Հայրս՝ մենակյաց	115
Անսպասելի կարծիք իմ ավարտական աշխատանքի մասին	117
Թե ինչպես դիմավորեցինք Վորոշիլովին	119

Հանդիպում Բուլատ Օկուջավայի հետ	120
Ակադեմիայի թղթակից անդամի ընտրությունը	124
Յուրա Փանյանի ծոցատետրային գրառումները	124
Կարոտի կանչը	128
Հանդիպում Երվանդ Քոչարի հետ	129
Մի անգամ Ծաղկաձորի անտառում	131
Չուզելս ստացվեց	133
Մեր տան առջևի փոքրիկ այգին	134
Չտեսը	134
Նորօրյա շնիկով տիկինը	136
Երկու շնորհավորանք	137
Իմ ցավը	138
Ավետիսյանների տոհմի պատմությունից	139
Մի անգամ Տաշքենդում	141
Մի չքնաղ երազ	143
Մտորումներ Հայաստանի անկախության և	
Սպիտակի երկրաշարժի մասին	144
Եհովականների մայթը	148
Խոնարհվող ծառը	149
Ուղևորություն դեպի Գերմանիա	151
Փոքր տղաս՝ Վահեն	153
Թե ինչ ասաց մեզ Ռուբեն Մելիքը	155
Մեղալների, շքանշանների հեղեղ Հայաստանում	156
Մտահոգություն՝ կապված բնապահպանության հետ	157
Մի ժամանակ այսպիսին էր սրձարանը	159
Խորհրդային տարիների աշխատավարձը	160
Չանգվածային ցույց	161
Այցելություն Արևմտյան Հայաստան	
(տղայիս՝ Վահեի պատմածից)	162
Մի քանի տեղեկություններ Անի քաղաքի մասին	163

ԳԼՈՒԽ ԶՈՐՐՈՐԴ

ԳՐԱԿԱՆ ԴԻՄԱՆԿԱՐՆԵՐ

Հովհաննես Ծիրազ.....	166
Մկր Մկրյան.....	168
Արամ Ինձիկյան.....	170
Էդվարդ Ջրբաշյան.....	172
Հրանտ Թամրազյան.....	174
Արամ Գրիգորյան.....	176
Սուրեն Աղաբաբյան.....	177
Սերգեյ Սարինյան.....	178
Ռաֆիկ Հարությունյան.....	179
Սեդա Ալեքսանդրովնան.....	180
Լևոն Տեր-Պետրոսյան.....	182
Վանո Սիրադեղյան.....	184
Նկարիչ Սեյրան Խաթամաշյան.....	186

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՈՒՇԱՅԱԾ ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բանաստեղծություններ հոգու և հավատի.....	190
Ամերիկահայ պատանին փնտրում է իր նախնիների երկիրը.....	196
Խոսքեր և խորհուրդներ.....	206

ՉԱՎԵՆ ՎԱՍԻԼԻ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

(բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր)

Ծնվել է 1933թ. նոյեմբերի 16-ին Իջևանի շրջանի Խաջթառակ գյուղում: Ավարտել է գյուղի 7-ամյա և Իջևանի միջնակարգ դպրոցները:

1951թ. ընդունվել և ավարտել է Կրեմենչուգի և Չուգուևի (Ուկրաինա) կործանիչային ավիացիայի օդաչուական ուսումնարանները: Ավարտելուց հետո ծառայել է Լենինգրադի հակաօդային պաշտպանությունում իբրև ավագ օդաչու:

Առողջական վիճակը վատթարանալու պատճառով 1958թ. զորացրվել և նույն թվականին ընդունվել է Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետը:

1963թ. համալսարանը ավարտելուց հետո ընդունվել է Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի ասպիրանտուրան: Այստեղ պաշտպանել է թեկնածուական և դոկտորական ատենախոսություններ:

Ինստիտուտի տեսության բաժնում աշխատելու ընթացքում, համատեղության կարգով դասախոսել է նաև Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետում:

ՀԵՂԻՆԱԿԵԼ Է ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

- «Թումանյանի ստեղծագործական լաբորատորիան» Եր., 1984թ.,
- «Գեղարվեստական մտածողության հետքերով», Եր., 1985թ.,
- «Մարդը Ե դարի գրականության մեջ», Անթիլիաս, (Լիբանան), 1985թ.,
- «Հայ պատմավեպի պոետիկան», Եր., 1986 թ.,
- «Խորենացին մշակույթի գիտակցության մեջ», Եր., 2001թ.,
- «Նորագույն գրականության զարգացման միտումները», Եր., 2003թ.,
- «Նարեկացու Մատյանը», Եր., 2006 թ.,
- «Հնի և նորի զուգահեռներում», Եր., 2000թ.,
- «Գրողի ստեղծագործական հոգեբանության հարցեր», Եր., 2011թ.,
- «Ե դարի պատմագրության տիպաբանությունը», Եր., 2013 թ.:

ԲՈՒՀԱԿԱՆ ԴԱՍԱԳՐՔԵՐ

«Գրականության տեսություն», Եր., 1998թ.,
«Տեքստաբանության մեթոդական ուղեցույց», Եր., 2000թ.,
«Տեքստաբանություն», բուհական դասագիրք, Եր., 2008թ.:

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԴԱՍԱԳՐՔԵՐ

«Հայ գրականություն 7-րդ դասարանի համար», Եր., 1993թ.,
«Հայ գրականություն 7-րդ դասարանի համար» (նոր ծրագրով), Եր.,
1998թ.,
«7-րդ դասարանի գրականության դասագիրք (նոր ծրագրով), Եր., 2001թ.,
«Գրականություն 8-րդ դասարանի համար», Եր., 2007թ.,
«Գրականության դասագիրք 11-րդ դասարանի համար», Եր., 2010թ.,
նույնը վերանայված, Երևան, 2015թ.:

ԱԹՈՂՈԳԻԱՆԵՐ, ԱԿԱԴԵՄԻԱԿԱՆ ԵՎ ՄԱՍՍԱՅԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«Մարգարիտներ հայ քնարերգության», 2-րդ հատոր, 1974,
«Armeninne entologie, Paris, 1973»,
«Թումանյանի հոբելյանական քառահատորը», Եր., 1969թ.,
Հովհաննես Ծիրազ «Ընտրանի», Եր., 2002թ.,
«XX դարի հայ պոեզիան», Եր., 2005թ.:

Դ. Դեմիրձյանի գիտական հրատարակության 11, 12-րդ հատորները. Եր.,
1985թ.:

Հայ և ռուս գրական և հասարակական մամուլում հրատարակվել է 100-ից
ավելի հոդվածներ:

Մասնակցել է գրականության տեսության խնդիրներին վերաբերող յոթ
կոլեկտիվ մենագրությունների ստեղծմանը 1990-2010թթ.:

ՉԱՎԵՆ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՀԵՌԱՑՈՂ ՀՈՐԻԶՈՆՆԵՐ

ЗАВЕН АВETИCЯН

УХОДЯЩЕЕ ГОРИЗОНТЫ

*Հրատարակչության տնօրեն՝ Արմինե Քոչարյան
Խմբագիր՝ Արմեն Ավանեսյան
Ձևավորումը՝ Արշալույս Արզումանյանի*

Չափսը՝ 60x84 1/16
Թուղթը՝ օֆսեթ 80գ/մ²
Ծավալը՝ 14.5 տպ. մանուկ
Տպաքանակը՝ 300
Տառատեսակը՝ Ghabuzian Tigran
Գինը՝ պայմանագրային
Տպագրվել է «Նովել» տպագրատանը

издательство АРМАВ

Ք. Երևան, Շիրազի 24 շ. 48 բն.
հեռ.՝ 34-73-35
էլ.փոստ՝ armav-hrat@mail.ru

Г. Ереван, ул. Шираза 24 д. 48 кв.
тел.՝ +374-10-34-73-35
Email: armav-hrat@mail.ru